

مؤلفه‌های هویت ملی به روایت کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

نظام آموزشی ایران

طیبه تجری^۱، رقیه قره داغلی^۲

دریافت: ۱۴۰۰/۲/۷ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲

چکیده

هویت ملی یکی از مقوله‌های مهم در برنامه‌ریزی توسعه کشور است. حفظ و بازتولید آن از مهم‌ترین نقش‌های آموزش و پرورش رسمی به شمار می‌آید. هدف از پژوهش حاضر تحلیل محتوای برنامه درسی دوره ابتدایی بر مبنای مؤلفه‌های هویت ملی است. روش تحقیق، تحلیل محتوی کیفی و واحد تحلیل، مفاهیم و مضامین بود. جامعه آماری پژوهش کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و نمونه آماری پژوهش به شیوه هدفمند از نوع موارد مطلوب، شامل محتوی کتاب‌های مطالعات اجتماعی بوده است. مؤلفه‌های پژوهش شامل: نماد، ارزش، میراث فرهنگی، مشاهیر و شخصیت‌ها می‌باشد. نتایج تحقیق نشان داد که محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی پایه چهارم، پنجم و ششم، مؤلفه‌های ارزش‌ها و نماد را به‌درستی بازتولید نموده؛ اما درباره دو مؤلفه میراث فرهنگی و مشاهیر و شخصیت‌ها، محتوای کتاب‌ها به‌خوبی نتوانسته این دو مؤلفه را در راستای تحکیم هویت ملی دانش‌آموزان بازتولید نماید. لذا برنامه درسی به یک بازنگری اساسی بر مبنای مؤلفه‌های هویت ملی نیاز دارد. چون دوره آموزش ابتدایی اساس دوره‌های بالاتر دانش‌آموزان است، بهتر است آموزش مفاهیم حتی اگر بسیار اندک از این دوره آغاز و در دوره‌های بالاتر تکمیل گردد. در این راستا، توجه کردن و لحاظ کردن مؤلفه‌های مغفول به صورتی دقیق و درست در کتب درسی باهدف تحکیم هویت ملی دانش‌آموزان دوره ابتدایی پیشنهاد می‌شود.

کلیدواژه‌ها: هویت ملی، تحلیل محتوی کیفی، کتب درسی، دوره ابتدایی، نظام آموزشی ایران.

۱. گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۸۸۹-۱۴۶۶۵، تهران، ایران، Ati.tajari@yahoo.com

۲. دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

مقدمه و طرح مسئله

هویت^۱ یکی از مفاهیم و موضوع‌های محوری در پژوهش‌ها و ادبیات علوم اجتماعی است (سیف، ۱۳۸۷). رشد طیف وسیع فعالیت‌های علمی در این زمینه، منشأ جامعه‌شناختی، فرهنگی، سیاسی، فلسفی و مطالعات روابط بین‌الملل دارند و همگی حاکی از اهمیت مقوله هویت است (لطف‌آبادی، ۱۳۹۳). از منظر حاکمیتی، هویت اجتماعی و ابعاد مختلف آن مانند هویت ملی، هویت قومی و غیره مورد توجه جدی قرار گرفته و در سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های موجود جایگاه ویژه‌ای یافته است (ماسن^۲، هنری، ترجمه یاسایی، مهشید، ۱۳۷۸). در دوران معاصر، معمای هویت بیش از هر عصری ذهن آدمی را به خود مشغول داشته است، در واقع انسان از زمانی که آغاز به شناخت خود کرد، مسئله هویت برایش مطرح گشت (احمد پور و سراج زاده، ۱۳۹۸: ص ۴). از نظر پرنوره و هوشنگی (۱۳۹۸)، هویت از مفاهیم بنیادینی است که در جامعه‌شناسی آن را به معنی «چیستی» می‌دانند و تعبیر پاسخ به ماهیت را برای آن بازگو کرده‌اند. داوید و بارتال^۳ (۲۰۰۹) تأکید می‌کنند، در چند دهه‌ی گذشته موضوع هویت در ابعاد فردی و جمعی آن، به شدت مورد توجه صاحب‌نظران حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی قرار گرفته است. هوشنگی (۱۳۹۷)، اصرار می‌ورزد، هویت یکی از پیچیده‌ترین مفاهیم حوزه علوم اجتماعی محسوب می‌شود و آنچه هویت ما را می‌سازد مجموعه‌ای متشکل از افکار، تجربیات، دانسته‌ها، داشته‌ها، پیشینه، آرمان‌ها، باورها و بسیاری از این دست است. زرین کمر و محسنی (۱۳۹۷) هم‌نوا با مولیمبی و دریدن^۴ (۲۰۱۹) بیان می‌کنند، این عوامل نیز مانا نیستند و ممکن است ناهمگون و مزاحم باشند، از این رو هویت همواره در حال تغییر هست و این تغییر، شناختن را دشوارتر می‌کند. از نظر اریکسون^۵، شخصیت و هویت افراد در جریان زندگی آنان به تدریج شکل می‌گیرد و تغییر، تحول و استحکام می‌یابد (لطف‌آبادی، ۱۳۹۳، ص ۱۳۲)؛ اما آنتونی گیدنز^۶ بیان می‌کند: هویت، منبع معنا برای کنشگران است و انسان با احساس فقدان هویت، احساس فقدان امنیت خواهد داشت (کیانی و ترکان، ۱۳۹۷: ص ۳۶). به باور والتون^۷ و همکاران (۲۰۱۸)، هویت دارای انواع و سلسله‌مراتب مختلفی است، اما در یک دسته‌بندی کلی می‌توان دو نوع هویت را از یکدیگر متمایز کرد. اول؛ «هویت فردی» یعنی همان چیزی که فرد را به واسطه ویژگی‌ها و خصوصیات یگانه و منحصر به فرد او مورد شناسایی قرار می‌دهد و در عین حال از یکدیگر متمایز می‌سازد. از نظر اریکسون هویت فردی در جریان گذار از بحران‌های معین مراحل رشد روانی- اجتماعی بروز می‌کند (لطف‌آبادی، ۱۳۹۳: ص ۱۳۲). نوع دیگر هویت، «هویت جمعی» است که عبارت است از تعلق خاطر تعدادی از افراد به امور مشترک با عنوانی خاص، این تعلق موجب احساس همبستگی و شکل‌گیری یک واحد جمعی می‌شود که با عنوان «ما» از ماهای دیگر جدا می‌شود (ایشانی و حاجی حسینی ۱۳۹۶). هویت جمعی، هویتی گروهی است (قاضی و شاه^۸، ۲۰۱۹) که یک جمع را از دیگر جمع‌ها جدا می‌سازد. به عبارت دیگر مجموعه مشخصه‌هایی است که یک گروه را از دیگر گروه‌ها جدا می‌کند؛ یعنی مجموعه ویژگی‌هایی که باعث ایجاد «ما» می‌شود و این گروه تحت عنوان ما را از گروه‌های دیگر یا «آن‌ها» متمایز می‌کند (ابوالحسنی، ۱۳۸۶: ص ۴). هویت جمعی سطوح مختلفی دارد و از جمله آن‌ها می‌توان هویت ملی^۹ را بیان کرد که یکی از مهم‌ترین سطوح آن است، به گونه‌ای که از خصوصی‌ترین حوزه فردی تا عمومی‌ترین حوزه‌های اجتماعی را فرامی‌گیرد (پورشکری و همکاران، ۱۳۹۸). هویت ملی یکی از انواع هویت‌های اجتماعی است، به معنایی می‌توان آن را فراگیرترین و کلی‌ترین هویت در سطح نظام‌های اجتماعی دانست (قایدگیوی و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۸۱). کارر^{۱۰} (۲۰۰۳) و (البان^{۱۱}، ۲۰۱۹) در تعریف آن بیان می‌کنند، احساس تعلق و تعهد اعضای جامعه ساکن در یک قلمرو جغرافیایی نسبت به نمادهای فرهنگی، از جمله ارزش‌ها، زبان، دین، ادبیات و تاریخ که در نتیجه موجب تمایز آن از دیگر جوامع و نیز انسجام و همبستگی اجتماع بزرگ ملی می‌شود و فرایند پاسخگویی آگاهانه یک ملت به پرسش‌هایی درباره‌ی

۱. Identity

۲. Masen

۳. David & Bartal

۴. Mulimbi & Dryden

۵. Ericsson

۶. Anthony Giddens

۷. Walton

۸. Qazi & Shah

۹. National identity

۱۰. Carr

۱۱. Elban

گذشته، حال و آینده، خاستگاه اصلی و دائمی، منزلت سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ارزش‌های برگرفته از تاریخ و گذشته خود است. از این رو به نظر اسمیت^۱ (۲۰۱۹) هویت ملی موارد زیر را شامل می‌شود: ۱. سرزمین تاریخی ۲. اساطیر و خاطره‌های تاریخی ۳. فرهنگ توده‌ای مشترک ۴. حقوق قانونی و وظایف مشترک ۵. اقتصاد مشترک. پس هویت ملی چندبعدی بوده و نمی‌تواند به یک عنصر تقلیل یابد. به زعم حاجیانی و ابروانی (۱۳۹۷)، روندی ذهنی است که در گذر زمان تغییر می‌کند و از نظر هاشمی و قربانعلی زاده (۱۳۹۳)، ابعاد آن را می‌توان در هفت بعد اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی، میراث فرهنگی، زبانی و ادبی نام برد. در این رابطه محمودی، (۱۳۹۸) و یوان و فانگ^۲ (۲۰۱۶) تأکید می‌کنند، هویت ملی بازتولید و بازتفسیر دائمی ارزش‌ها، نمادها، خاطره‌ها، اسطوره‌ها و سنت‌هایی است که میراث متمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهد و تشخیص هویت افراد با آن الگو، میراث و یا عناصر فرهنگی امکان‌پذیر است، هم‌چنین توجه به مقوله‌ی هویت ملی در شرایط جامعه جهانی و فرآیند شتابان تغییرات حاصل از انقلاب اطلاعاتی و ارتباطی به‌ویژه در جوامع جهان سوم بیش‌ازپیش احساس می‌شود. در واقع، وضعیت کنونی ارتباطات جهانی، توسعه و رشد تکنولوژی‌های مختلف، رویارویی مداوم فرهنگی و غیره باعث شده است که مسئله‌ی هویت ملی به موضوع اصلی در بررسی‌های اجتماعی تبدیل شود (ص ۶۲). وکاستلز^۳ معتقد است که جوامع جدید به دنبال گسترش ارتباطات انسانی و تغییرپذیری هویت‌ها، همگی به‌نوعی دچار بحران هویت هستند و تلاش می‌کنند با ایجاد سدهای دفاعی که آن‌ها را هویت‌های مقاومت و هویت‌های برنامه دار می‌نامند، خود را از پیامدهای منفی بحران هویت مصون نگه‌دارند (خنجرخانی، ۱۳۹۷: ص ۱۲۵). از طرف دیگر نظام آموزش و پرورش مهم‌ترین و زیربنایی‌ترین نهادی است که به تحقق هویت‌سازی سالم کمک می‌کند و در واقع آموزش و پرورش، اولین نهادی است که شکل‌دهی هویتی در آن رخ می‌دهد (فیتزسیمونس^۴ ۲۰۱۹)؛ پول^۵ (۲۰۰۳). بازتولید هویت ملی ابتدا درون خانواده صورت می‌گیرد، پس از آن بخش مهمی از انتقال هویت ملی بر عهده سیستم آموزش و پرورش رسمی قرار دارد. دو تیچ^۶ معتقد است که چنانچه نظام آموزش و پرورش نتواند افراد را به هویت ملی‌شان معتقد و علاقه‌مند سازد، چه بسا با خطر سرکوبی هویت خویش و روی‌آوری کامل به دیگر هویت‌ها مواجه شویم (نجارنهندی و قربانعلی زاده، ۱۳۹۳: ص ۸۱).

ضرورت توجه به هویت ملی در کتاب‌های درسی و سایر اسناد مربوط به نهاد آموزش و پرورش سبب شده است که پژوهش‌های متعددی در این عرصه انجام شود. از جمله پور شگری و همکاران (۱۳۹۸)، جدیدی محمدآبادی (۱۳۹۴)، لقمان نیا و همکاران (۱۳۹۱)، فیاض وایمانی (۱۳۸۹)، قاسمی (۱۳۸۷)، شمشیری و نو شادی (۱۳۸۶)، صالحی عمران و شکیباییان (۱۳۸۶)، جعفرزاده‌پور (۱۳۸۹)، هاشمی و قربانعلی زاده (۱۳۹۳)، نو شادی و همکاران (۱۳۹۰) که نشان دادند که مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی سال‌های ۸۶، ۸۹، ۹۰ فاقد یکپارچگی بوده و توجه قابل قبول و متعادلی به نمادهای هویت ملی نشده است و برخی از ابعاد هویت ملی مورد غفلت واقع شده است. در این راستا نتایج پژوهش هاشمی و قربانعلی زاده (۱۳۹۳) حاکی از آن بود که در محتوی کتاب‌ها بعد ارزش‌های ملی با ۵۰ درصد دارای بیشترین فراوانی و بعد نماد ملی با ۷ درصد کمترین فراوانی رادارند و نیز نو شادی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «نقش و کارکرد کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان و سوم راهنمایی در شکل‌گیری هویت ملی»، به این نتیجه رسیدند که در کتاب‌های بررسی‌شده به مقوله‌های دینی و سیاسی به‌عنوان رکن اسلامیت مربوط به هویت ملی در حد نسبتاً مناسبی پرداخته شده است؛ در حالی که برخی دیگر از ابعاد هویت ملی مربوط به ارکان ایرانیت و تجدد به‌شدت مورد غفلت واقع شده است. اسداللهی و همکاران (۱۳۹۵)، نیز در مطالعه خود دریافتند که از دید معلمان، کتاب اجتماعی ششم در سطح متوسطی (۴۳٪) به مؤلفه‌های هویت ملی، در سطح پایین‌تر از متوسط با (۳۶٪) به مؤلفه‌های آداب و مهارت‌های زندگی، در سطح متوسطی (۵۰٪) به مؤلفه اخلاق در نظام اجتماعی، پرداخته شده است. هم‌چنین از میان مؤلفه‌های هویت ملی، به

۱. Smith

۲. Yuan & Fang

۳. castells

۴. Fitzsimons

۵. Pool

۶. Dvytych

ویژگی‌های جغرافیایی با (۲۳٪) بیشترین توجه و به نماد ملی و اسطوره ملی به ترتیب با (۱۵٪/۵ و ۰/۰۷٪) کمترین توجه شده است. در این رابطه از غنندی و محمدی‌مهر (۱۳۹۵) در پژوهشی نشان دادند که ۵۱ درصد مطالب و ۳۵ درصد عکس‌ها با مؤلفه‌های هویت ملی مرتبط بوده‌اند نتایج پژوهش منصور و فریدونی (۱۳۸۸)، نشان داد که میزان توجه به مقوله‌های هویت ملی تنها حدود ۷٪ محتوای کتاب‌ها بوده است. زاویه و عزیزی (۱۳۹۲) به این نتیجه رسیدند که کتاب‌ها در زمینه انتقال مفاهیم هویتی بسیار کم‌رنگ ایفای نقش کرده‌اند و همین چنین ایشانی و حاجی‌حسین (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «نقش کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی در هویت ملی»، نشان دادند که میزان توجه متون کتاب فارسی به مؤلفه‌های هویت ملی در سه پایه تحصیلی با هم تفاوت دارد و بیشترین فراوانی مربوط به پایه اول است. نتایج پژوهش قاسمی (۱۳۸۷)، نشان داد که ۵۲ درصد از عناوین کتب درسی فارسی در دوره‌ی ابتدایی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم به همبستگی ملی پرداخته‌اند. رهبری و همکاران (۱۳۹۴) نیز در پژوهشی با عنوان «هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» نشان دادند که هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ترکیبی از سه بعد هویت اسلامی، هویت ایرانی و هویت متجددانه است و در این سند بر هویت اسلامی تأکیدی بیشتری شده است و لقمان‌نیا و خامسان (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران» نشان دادند که در اهداف تصریح شده برای نظام آموزشی ایران، هویت ملی از جایگاه مطلوبی برخوردار نیست. در این زمینه ری زابل^۱ و همکاران (۲۰۰۴)، نیز در مطالعه‌ای با عنوان «هویت ملی و نگرش‌ها نسبت به درون گروه‌ها و برون گروه‌های ملی» ۲۴۶ کودک در کشور باسک را مورد بررسی قرار دادند. این کودکان به سه گروه (تکلم در خانه تنها با زبان باسکی، تنها با زبان اسپانیایی، با هر دو زبان) تقسیم شدند. نتایج پژوهش آنان نشان داد که هویت ملی در بین این سه گروه زبانی متفاوت بوده و این سه گروه نسبت به درون گروه ملی خود و برخی از برون گروه‌ها، ارزش‌گذاری و احساس متفاوتی نشان دادند. اوپنهایمر و بارت^۲ (۲۰۱۱)، نیز در مطالعات مربوط به «رشد هویت ملی در دختران و پسران» پس از اجرای پژوهش بر روی کودکان و نوجوانان کشورهای مختلف، نتیجه گرفتند که رشد نگرش‌های ملی نه تنها تابعی از رشد شناختی و اطلاعات است، بلکه از زمینه‌های تاریخی و اجتماعی و فرهنگی آنان نیز تأثیر می‌پذیرد و نیز استویلسکو^۳ (۲۰۱۴)، در بررسی خود که به تجزیه و تحلیل چند فرهنگی انتقادی کتاب تدریس شده در برنامه‌های بین‌المللی زبان ابتدایی از یک رومانیایی در یکی از مدارس دولتی تورنتو در انتاریو کانادا انجام داد به این نتیجه دست یافت که به‌طور آشکاری جامعه پسا کمونیستی با تعصبات جنسی و ملی در طبقه متوسط رومانی دیده می‌شود. این کتاب درسی زبان رومانیایی دارای مقاومت تحسین‌برانگیزی برای جامعه رومانیایی - کانادایی است که به نظر می‌رسد به نبرد به ساخت هویت خاص خود اختصاص دارد. از آنجاکه این کتاب اولین تلاش تحصیل برای شناسایی و ترویج هویت رومانیایی کانادایی است، طراحی مجدد کتاب درسی در یک چارچوب چند فرهنگی، چندزبانه بسیار توصیه می‌شود. همچنین فونت سوگ^۴ (۱۹۹۴)، در بررسی هویت ملی در تبت نشان داده است که تبتی‌ها به‌خصوص پس از حاکمیت چینی‌ها بر این سرزمین برای آن که هویت ملی‌شان در نسل جوان رو به افول نرود بهای زیادی به برنامه‌های درسی مدارس داده‌اند. در واقع تبتی‌ها از طریق اهمیت به پاس داشت فرهنگ اصیل سنتی تبتی و آگاه کردن نسل جوان با این میراث عظیم در برنامه‌ی درسی جدید تبت موفق بوده‌اند. افرادی همچون یوان وفانگ^۵ (۲۰۱۶)، نیز در مطالعه خود با عنوان «پرورش فرهنگ هویت ملی دانشجویان بر اساس آموزش کتاب زبان انگلیسی» دریافتند که در تجزیه و تحلیل مفهوم هویت ملی، رابطه بین هویت فرهنگی و هویت قومی، وضعیت کنونی هویت فرهنگی ملی در آموزش و پرورش و آموزش زبان نقش مهمی دارد.

نهاد آموزش و پرورش برای ایجاد و تقویت هویت ملی در نسل‌های آینده کشور ابزارهای متعددی در اختیار دارد که در این میان کتاب‌های درسی مهم‌ترین ابزار نظام آموزش و پرورش در انتقال هویت ملی است. از سازمان آموزش و پرورش انتظار می‌رود با توجه به اهمیت موضوع هویت ملی و گسترش فرهنگ ایرانی در تدوین متون درسی از تمامی مؤلفه‌های هویت ملی استفاده نماید (شرمن^۵، ۲۰۱۰). از آنجایی که کودکان در سنین کودکی آمادگی بیشتری برای یادگیری دارند و آموخته‌های این سنن از

۱. Reizabal

۲. Oppenheimer & Bart

۳. Stoilescu

۴. Phuntsog

۵. sherman

دوام و پایداری بیشتری برخوردار است، دوره ابتدایی نقش بسیار مهمی در انتقال هویت ملی بازی می‌کند، لذا شناخت چگونگی آموزش هویت ملی در این دوره از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ بنابراین، ما باید به این امر مهم به‌خصوص در دوره ابتدایی که دوره شکل‌گیری شاکله فکری و شخصیتی کودکان است توجه خاصی داشته و بتوانیم دانش‌آموزانی با هویت‌های مستحکم تربیت کنیم. در این ارتباط، بر اساس نتایج پیشینه موجود در داخل کشور که بر تحلیل محتوی کتب در سال‌های گذشته تأکید داشته و اکنون با تغییرات اساسی صورت گرفته در متن و تصاویر، به تحلیل محتوی کیفی کتب از منظر مؤلفه‌های هویت ملی در سال ۱۳۹۸-۱۳۹۹ پرداخته نشده است و هم‌چنین نتایج پیشینه موجود در خارج از کشور که بر اهمیت و توسعه این مهم تأکید دارند، پژوهش حاضر می‌تواند در تحکیم مؤلفه‌های هویت ملی، علی‌الخصوص در دانش‌آموزان مقطع ابتدایی نظام آموزشی ایران نقش مهمی داشته باشد. از این رو هدف کلی این پژوهش، تحلیل محتوی کیفی کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال ۹۸-۹۹ از منظر مؤلفه‌های هویت ملی بوده است. در این مقاله به سؤالات زیر پاسخ داده می‌شود: ۱- کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم به کدام نوع از مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌های هویت ملی توجه کرده است؟ ۲- تصاویر ارائه‌شده از هویت ملی در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی چگونه است؟

روش پژوهش

مطالعه‌ی حاضر توصیفی و با روش تحلیل محتوی کیفی از نوع جهت‌دار یا هدایت‌شده انجام گرفته است. در این روش، داده‌ها به‌صورت متنی و کیفی ارائه شدند، در این رویکرد محقق با توجه به پیشینه‌ی نظری و پژوهشی موضوع به مقوله سازی اقدام نمود و سپس بر اساس مقولات مشخص به دنبال این بوده است که تا در درون محتوی موردنظر به‌صورت کیفی داده‌ها را سامان دهد. جامعه آماری پژوهش، محتوی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۹ بود. نمونه آماری پژوهش به‌صورت هدفمند از نوع موارد مطلوب، شامل کتب مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی بوده است. علت انتخاب کتاب‌های مذکور این بوده است که بیشتر از سایر کتاب‌ها، بار ارزشی دارد و به جامعه‌پذیری دانش‌آموزان کمک می‌نماید. داده‌ها پس از بررسی پیشینه‌ی پژوهش، ابتدا چهار مضمون کلی و نوزده زیر مؤلفه برای تحلیل که شامل نمادهای ملی، ارزش‌های ملی و میراث فرهنگی، مشاهیر و شخصیت‌های ملی در کتاب‌های درسی بوده‌اند. سپس داده‌ها از طریق مقوله سازی قیاسی بررسی شدند. واحد تحلیل مضامین (تصویر، محتوی متنی و تمرینات) بود. برای پایایی داده‌ها از روش باز آزمایی استفاده شد. بدین صورت که کتاب بررسی شده به ارزیابان متخصص ارائه و از آن‌ها خواسته شد تا محتوی کتاب درسی را به‌منزله یک متن هویتی بررسی کنند.

جدول ۱. مؤلفه‌های هویت ملی

مؤلفه‌ها	زیر مؤلفه‌ها	برخی پیشینه‌های پژوهشی مرتبط به مؤلفه‌ها
نماد ملی	۱- قله دماوند ۲- خلیج فارس ۳- دریای خزر ۴- زبان و ادب فارسی ۵- قانون اساسی ۶- نقشه ایران ۷- پرچم ایران ۸- تقویم ملی ۹- سرود ملی	نجار نهاوندی و قربانعلی زاده (۱۳۹۳) مولیم بی و دریدن (۲۰۱۹) اوپنهایمر و بارت (۲۰۱۱)
ارزش‌های ملی	۱- اجتماعی ۲- اخلاقی و مذهبی ۳- اقتصادی ۴- سیاسی	
میراث فرهنگی ملی	۱- اماکن و بناها ۲- صنایع دستی ۳- خرده‌فرهنگ ۴- مثل و عبارات ۵- نظم و نثر ادبی ۶- احادیث و آیات ۷- کتب ۸- مناسک و سنت‌ها	هاشمی و قربانعلی زاده (۱۳۹۳) فونت سوگ (۱۹۹۴) پور شکری و همکاران (۱۳۹۸) فیتزسیمونس (۲۰۱۹)

مشاهیر و شخصیت‌ها	۱- ادبی ۲- دینی ۳- سیاسی ۴- علمی-فلسفی ۵- مبارز و انقلابی ۶- اسطوره‌ای ۷- هنری ۸- ورزشی
-------------------	--

یافته‌های پژوهش

یافته‌های این تحقیق شامل تحلیل محتوی کیفی کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی سال ۱۳۹۸-۱۳۹۹ بر اساس مؤلفه‌های هویت ملی می‌باشد. ابتدا به منظور بررسی و تحلیل، چک‌لیستی تهیه که در این چک‌لیست مؤلفه‌های هویت ملی به‌عنوان ملاک‌های اصلی و زیر مؤلفه‌هایی برای هر یک از ابعاد هویت ملی تعیین و کلیه محتوای نوشتاری و تصویری مورد تحلیل قرار گرفتند. با این روش مشخص گردید که این کتب درسی به کدام نوع از مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌های هویت ملی چگونه توجه کرده است. نتایج حاصل از بررسی سؤالات این پژوهش در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. ابعاد هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

نماد ملی	محتوی
قله دماوند، خلیج فارس، دریای خزر، زبان و ادب فارسی، قانون اساسی، نقشه ایران، پرچم ایران، تقویم ملی	
اجتماعی	اجرا و رعایت قانون، اهمیت تقسیم کار، اهمیت نظم، حفظ محیط زیست، حفظ حریم شخصی، حفظ سلامتی، رعایت ایمنی و محافظت از خود، میهن دوستی، تأمین رفاه و امنیت مردم
اخلاقی و مذهبی	ارتباط با خدا، کمک و همکاری با دیگران، شورا و مشورت، دوستی و تعامل اجتماعی، توحید و یگانه پرستی، اهمیت کار و تلاش، محبت و مهربانی، احترام به دیگران، وظیفه شناسی، امر به معروف و نهی از منکر، همدلی، خوش اخلاقی، هدایت و راهنمایی دیگران، تشکر و قدردانی، اهمیت تفکر، اهمیت علم و شناخت، مراقبت از دیگران، صبوری، عدالت.
اقتصادی	صرفه جویی، عمران و آبادانی، تجارت و بازرگانی، صادرات و واردات، تولید کالا.
سیاسی	اتحاد و وحدت، پاسداری از کشور و حکومت، تلاش برای پیشرفت کشور، آگاهی از روش کشورداری، انتخابات، تشکلهایی برای حل مشکلات، روی کار آمدن افراد شایسته، رسیدگی به مشکلات مردمی.
میراث فرهنگی	غار حرا، غدیر خم، مسجد گوهرشاد، گنبد چستان، کاروانسرای شرف، کاروانسرای رباط، برج طغرل، بندر امیر، مدارس نظامیه، مدرسه (به طور عام)، کتابخانه، مکه، مدینه، خانه خدا، کربلا، نجف، مشهد، حرم امام علی (ع)، حرم امام حسین (ع)، حرم حضرت ابوالفضل (ع)، حرم حضرت موسی کاظم (ع)، حرم امام محمد تقی (ع)، مسجد النبی، مسجد (به طور عام)، آرامگاه عطار
صنایع دستی	سفالگری، بافندگی، آهنگری، مجسمه یعقوب لیث، ...
خرده فرهنگ	...
مثل و عبارات	آب مایه حیات است
نظم و نثر ادبی	...
احادیث و آیات	آیه قران،
کتب	مثنوی معنوی، دیوان حافظ، گلستان سعدی، قرآن
مناسک و سنت‌ها	طواف کعبه، نماز، زیارت، عبادت، دعا، صلوات، اذان، سوغاتی دادن
ادبی	رودکی، فردوسی، عطار، مولوی، سعدی، حافظ
دینی	پیامبر اکرم (ص)، امام علی (ع)، امام حسن (ع)، امام حسین (ع)

سیاسی	امام خمینی (ره)، حضرت خاتمه‌ای، ابوبکر، عمر، عثمان، معاویه، یزید، سلطان محمد غزنوی، سلطان محمود، سلطان مسعود، طغرل، سلطان ملک شاه سلجوقی، چنگیزخان مغول، سلطان محمد خوارزمشاه، سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه، غایرخان، هلاکوخان، تیمور، عمروعاص، ابوموسی اشعری، ابن ملجم، ابومسلم خراسانی، خواجه نظام الملک توسی، خواجه فضل‌الله همدانی، خواجه نصیر توسی
علمی-فلسفی	خواجه فضل‌الله همدانی، ابوعلی سینا
مبارز و انقلابی	امام خمینی (ره)
اسطوره‌ای	...
هنری	...
ورزشی	...

در پاسخ به این پرسش که کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی به کدام نوع از مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌های هویت ملی توجه کرده است؟ باید گفت ویژگی‌های هویتی مانند نمادهای ملی، ارزش‌های ملی، میراث فرهنگی ملی و مشاهیر و شخصیت‌ها، می‌تواند به منزله بخشی از ویژگی‌های هویت ملی قلمداد شود. در این میان، کلیشه‌های هویتی، این موضوع را به نوعی با هویت ملی مرتبط ساخته است؛ به طوری که در پیشینه پژوهش مربوط به هویت ملی به نقش آن در تبلور شخصیت دانش‌آموزان دوره ابتدایی اشاره شده است. در پاسخ به این مورد باید اشاره کرد که گرچه کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی به صورت جدی این امر را باز تولید نکرده‌اند اما به صورت ضمنی در کتاب‌های درسی دیده می‌شود؛ مثلاً، بررسی ارزش‌های ملی نشان می‌دهد که در کتاب‌های پایه چهارم، پنجم و ششم تنوع فراوانی در انتخاب ارزش‌های ملی وجود داشته است. در بخش ارزش‌های اجتماعی و ارزش‌های اخلاقی و مذهبی گستردگی بیشتر نسبت به ارزش‌های اقتصادی و سیاسی دیده می‌شود که شایسته است اهمیت بیشتری به آن‌ها داده شود. در ارزش‌های اخلاقی به اهمیت نهاد خانواده نیز، کم اشاره شده است مثلاً، در کتب مطالعات اجتماعی این موضوع به روشنی آمده است: «بسیاری از مهارت‌های زندگی که در این کتاب آمده است، باید در محیط خانواده گسترش و پرورش یابند، لذا توجه خانواده‌ها در این زمینه ضروری است (پیشگفتار کتاب پایه چهارم و پنجم)». «مشارکت خانواده‌ها را جلب کنید: با توجه به ماهیت دروس و لزوم آموزش مهارت‌های زندگی، بدون همراهی و همکاری خانواده‌ها، اهداف برنامه‌ی درسی تحقق نمی‌یابد (ص ۶ پایه ششم)». این جمله بیانگر اهمیت نقش خانواده در آموزش کودک و رسیدن به اهداف این کتاب است. یا در بخش‌های ابتدایی کتب مطالعات اجتماعی پایه چهارم آمده است که: «مردم در مسجد علاوه بر عبادت خدا با یکدیگر آشنا می‌شوند، از حال هم خبر می‌گیرند و برای حل مشکلات محله‌ی خود با یکدیگر مشورت می‌کنند (ص ۶)». «بارانمایی معلّم و کمک پدر و مادر برای خرید یک کالا برنامه‌ی ریزی کنید. روش سهراب را در تهیه‌ی جدول هزینه و درآمد و جدول امتیازدهی به کار ببرید (ص ۱۸ پایه چهارم)». «به کمک معلّم و با استفاده از قطب‌نمایی که در درس علوم ساخته‌اید، روش پیدا کردن جهت‌های جغرافیایی و قبله را در حیاط مدرسه یا کلاس تمرین کنید (ص ۳۰) پایه چهارم». «از بزرگ‌ترها (پدر و مادر، معلم، مشاور مدرسه، پدر بزرگ و...) کمک بگیریم و با آن‌ها صحبت و مشورت کنیم (ص ۹ پایه پنجم)». «سپس با بزرگ‌ترها (پدر و مادر، معلم، مشاور مدرسه و...) درباره ترس خود مشورت کنیم و از آن‌ها کمک بگیریم (ص ۱۱ پایه پنجم)». «اعضای یک گروه باید به نظر یکدیگر احترام بگذارند و در تصمیم‌گیری‌ها و انجام کارها مشورت و همفکری کنند (ص ۱۷ پایه پنجم)». «...گفتیم که یکی از ویژگی‌های مهمی که اعضای هر گروه باید داشته باشند اعتقاد به همفکری و مشورت در کارهاست. اعضای گروه در تصمیم‌گیری‌ها، وضع مقررات و قوانین برای فعالیت‌ها و یا تقسیم کارها بین خودشان باهم مشورت می‌کنند. همفکری و مشورت باعث می‌شود که ما بتوانیم از افکار و نظرات دیگران استفاده کنیم (ص ۱۸ پایه پنجم). همه‌ی ما در زندگی به کمک دیگران نیاز داریم. دوستان، ما را در مشکلات یاری می‌کنند (ص ۱۱ پایه ششم). یکی از نکات مهم در تصمیم‌گیری‌ها این است که از فکر و تجربه‌ی دیگران استفاده کنیم. به این کار «مشورت» می‌گویند (ص ۲۲ پایه ششم)». «هرچند ما دوباره‌ی برخی از

موضوعات با دوستانمان همفکری می‌کنیم، اما در مورد مسائل زندگی و تصمیم‌گیری‌های مهم خودمان باید با بزرگ‌تره مانند پدر و مادر، معلم و مشاور مدرسه مشورت کنیم (ص ۲۲ پایه ششم)». در تک‌تک جملات مذکور تأکید زیادی بر مشورت کردن و مشارکت و همکاری شده است و دانش‌آموزان را به آن‌سو سوق می‌دهد. از طرفی به ارزش‌های اقتصادی همچون: «صرفه‌جویی، صادرات و واردات، تولید کالا...» توجه شده است. در طی آشنا کردن دانش‌آموزان با ارزش‌های اقتصادی هم‌چنین سعی شده است فراگیران با اهمیت تولید کالا و صادرات و واردات آشنا شوند و به گونه‌ای می‌توان بیان داشت که سعی شده است دانش‌آموزان را به سمت کارآفرینی سوق دهد اما شایسته است که کتب اهمیت بیشتری به این‌گونه مسائل دهند. ارزش‌های سیاسی همچون: اتحاد و وحدت، پاسداری از کشور و حکومت و... نیز در کتب ذکر شده‌اند که بیانگر اهمیتی است که ایرانیان به کشور و وطن خود می‌دهند. هم‌چنین در ارزش‌های سیاسی کتاب مطالعات پایه پنجم به روی کار آمدن افراد شایسته نیز اشاره داشته است به‌طور مثال: «...پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مردم ایران افراد شایسته‌ای را انتخاب کردند تا قانون اساسی را بنویسند. در سال گذشته خواندید که مهم‌ترین قانون هر کشور، قانون اساسی آن است. در قانون اساسی، روش اداره‌ی کشور مشخص شده است (ص ۵۱)». کتاب در این جمله سعی کرده است به فراگیران بیاموزد از ابتدای انقلاب تاکنون به هر کس مسئولیتی داده شده است که توان و شایستگی آن را دارد. کتب مطالعات اجتماعی از نمادهای ملی هم به‌صورت تصویری و نوشتاری مانند قانون اساسی، زبان و ادب فارسی، تقویم ملی و سرود ملی استفاده کرده است. در جملاتی همچون: «همان‌طور که ما در خانه، مدرسه، کوچه و خیابان مقرراتی داریم، کشور ما هم دارای قوانین و مقرراتی است. قوانین مهم کشور ما در کتابی به نام قانون اساسی نوشته شده‌اند (ص ۹۱ پایه چهارم)». «پرچم یکی از نشانه‌های مهم ملی ماست. در حاشیه‌ی پرچم ایران کلمه‌ی الله اکبر نوشته شده است. در وسط پرچم، علامت جمهوری اسلامی به شکل الله وجود دارد (ص ۹۱ پایه چهارم)». «یکی دیگر از نشانه‌های مشترک ما سرود ملی ماست (ص ۹۱ پایه چهارم)». «مردم ایران تقویم مشترکی دارند. سال ایرانی (هجری شمسی) از روز اول فروردین (نوروز) آغاز می‌شود (ص ۹۲ پایه چهارم)». «زبان و خط رسمی ملت ایران فارسی است (ص ۹۲ پایه چهارم)». «...برخی از حکومت‌های ایرانی مانند سامانیان و صفاریان، به زبان فارسی اهمیت زیادی می‌دادند و شاعران و دانشمندان را تشویق می‌کردند (ص ۱۰۱ پایه پنجم)». سخن از زبان و ادب فارسی و اهمیتی که گذشتگان به زبان و ادبیات ایران داشته‌اند به میان آمده است و این نشانگر آموزش تاریخ ملی به دانش‌آموزان دوره‌ی ابتدایی است که از دیرباز تاکنون وجود داشته و سعی شده است در راستای آن حس وطن‌دوستی و شناخت وطن در دانش‌آموز تقویت شود. توجه به این نکته در این کتاب لازم است که انتخاب نمادها تماماً جنبه‌ی ملی داشته و از نمادهای خاص یک منطقه استفاده نشده است، تنها فقط خلیج فارس به طبیعت و اقلیم جنوب و قله دماوند مربوط به شمال ایران می‌باشد. مؤلفه‌ی دیگر هویت ملی که میراث فرهنگی ملی است، در این پژوهش از هشت بعد مورد بررسی قرار گرفته است. کتاب مطالعات پایه پنجم از تنوع چشم‌گیری در ابعاد اماکن و بناها، مناسک و سنت‌ها برخوردار است. در بعد اماکن و بناها بیشترین توجه روی اماکن مذهبی همچون حرم ائمه اطهار و شهرهای زیارتی بوده و در بعد مناسک و سنت‌ها بیشتر به زیرشاخه‌های دینی آن، اعمالی همچون نماز، صلوات و دعا، توجه شده است. در این کتب توجهی به خرده‌فرهنگ‌های ایرانی و نظم و نثر ادبی نشده است و جای خالی آنان به‌وضوح قابل مشاهده است. فقط در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم اشاره‌ای به انواع لباس‌های محلی شده است در صورتی که در یک کلاس ممکن است دانش‌آموزانی با فرهنگ‌های متفاوتی حضور داشته باشند و آشنایی دانش‌آموزان با انواع فرهنگ‌ها باعث می‌شود که بتوانند بهتر با یکدیگر ارتباط برقرار کنند و در انجام کارهای گروهی با یکدیگر مشارکت بیشتری داشته باشند و به‌نوعی می‌تواند ارزش‌های اجتماعی را که پیش‌تر گفته شد در آنان تقویت کند. هم‌چنین به بعد هنر و صنایع دستی که در ایران از قدمت و غنای فوق‌العاده‌ای برخوردار است به حد کفایت پرداخته نشده است، در صورتی که پیوند ابعاد نظم و نثر ادبی، هنر و صنایع دستی با موضوعات درسی کتاب مطالعات اجتماعی می‌تواند در جذب دانش‌آموزان به محتوای علمی بسیار اثرگذار باشد. در معرفی کتب، به کتب علمی و فلسفی توجه نشده است و ذکر نامی از آنان در کتب مطالعات اجتماعی دیده نمی‌شود اما به کتب ادبی چون «مثنوی معنوی، گلستان سعدی و دیوان حافظ» و در زمینه کتب دینی به کتاب قرآن اشاره داشته است. در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی مشاهیر و شخصیت‌ها نیز در هشت بعد مورد بررسی قرار گرفته‌اند که ابعاد ادبی، دینی و سیاسی دارای بالاترین تنوع هستند. مثلاً در کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم در ابعاد مشاهیر و شخصیت‌های اسطوره‌ای و ورزشی به هیچ شخصیتی اشاره نشده است،

در صورتی که شخصیت‌های اسطوره‌ای نیز در تقویت غرور ملی و جنبه احساس تعلق به هویت ملی نقش زیادی دارند. در بعد شخصیت‌های علمی و فلسفی با وجود تنوع فراوان، مشاهیر معاصر این حوزه، نادیده گرفته شده‌اند، این امر در بعد هنری نیز مشاهده می‌شود که این کم‌توجهی مطلوب به نظر نمی‌رسد. در بعد مشاهیر مبارز و انقلابی توجهی به شهدای جنگ نشده است و نامی از آنان در کتب مطالعات اجتماعی ذکر نشده است فقط درسی تحت عنوان خرمشهر در دامان میهن که در رابطه با آزادسازی خرمشهر است در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم آمده است. با این وجود لازم است فراگیران با این دلاوران هشت سال دفاع مقدس بیش از پیش آشنا شوند و بدانند که آرامش اکنون خود را مدیون خون شهدایی هستند که با ایمان و توکل با خدا جوانمردانه در مقابل دشمنان ایستادگی کردند. از بین رهبران فکری و انقلابی فقط به امام خمینی (ره) اشاره شده است در صورتی که در طول تاریخ رهبرانی همچون: «امیرزا کوچک خان جنگلی، شیخ محمد خیابانی و...» بوده‌اند که از بزرگان تاریخ ایران به شمار می‌روند ذکر نام و سخنی از آنان در کتاب خالی از لطف نیست.

سؤال دیگر پژوهش این است که تصاویر ارائه شده از هویت ملی در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی چگونه است؟ بررسی‌ها نشان می‌دهد که بیشترین توجه و نمود هویت ملی در بخش تصویری مربوط به نمادهای ملی بوده و به نسبت کمتری در دیگر ابعاد چون: ارزش‌های ملی، میراث فرهنگی و مشاهیر و شخصیت‌ها دیده می‌شود. از نمادهای ملی به صورت تصویری نظیر نقشه ایران (کتاب مطالعات پایه چهارم صفحاتی مانند: ۲۳، ۲۹، ۷۰، ۷۵، ۸۹، پایه پنجم ابتدایی صفحاتی مانند: ۴۲، ۴۴، ۴۶، ۴۸، ۵۷، ۸۲ و پایه ششم در صفحاتی مانند: ۲۹، ۳۸، ۸۸، ۹۷ و...)، پرچم ایران (پایه چهارم در صفحات: جلد کتاب، ۲۷، ۹۱ و پایه پنجم در صفحات: جلد کتاب، ص ۵۷ و در پایه ششم صفحات: جلد کتاب) قانون اساسی (پایه چهارم ص ۹۱) تقویم ملی (پایه چهارم ص ۹۲، ص ۹۴) به عنوان نشانی از هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دیده می‌شود و می‌توان بیان داشت که زمینه‌ساز این باور در دانش‌آموزان است که مهین دوستی و توجه به نمادهای ملی نشان‌دهنده عرق ملی است. حتی در طراحی و صفحه‌آرایی کتب مطالعات اجتماعی از تصویر پرچم ایران که نماد هر ملت است بهره گرفته شده است که این خود زمینه‌ای برای کاشت بذر علاقه‌مندی وطن در کودک است و هم‌چنین توجه به این نمادها که شاید هر روزه و در همه‌جا در معرض دید هستند می‌تواند منجر به پرورش هویت ملی در کودک به خصوص در زمینه مهین دوستی شود. در صفحه اول کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم مفاهیمی از قبیل: «دوستی با دیگران، وحدت داشتن باهم، مهربانی و محبت با یکدیگر» به تصویر کشیده شده‌اند که از ارزش‌های برتر ملی محسوب می‌شوند و در راستای آن خوش‌حلقی نیز به وجود آنان تزریق می‌شود. در (تصویر ص ۱۰) مطالعات اجتماعی پایه چهارم و در (ص ۲) از کتاب پایه پنجم به مشورت کردن با والدین اشاره شده است. در (ص ۲۲) کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم نیز تصویری در رابطه با مشورت با مشاور مدرسه آورده شده است. یکی از ارزشمندترین ارزش‌های ملی مشورت کردن در کارها می‌باشد. هم‌چنین در صفحات (۱۹ و ۱۸ پایه پنجم) در همین راستا تصویری آمده است. در تصاویر (ص ۲) کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم تأکید بسیار زیادی بر برقراری ارتباط و تبادل اطلاعات شده است چیزی که در جوامع امروزی نیاز بشریت می‌باشد که خواه‌وناخواه به تبادل اطلاعات نیاز دارد. در صفحه (۲) کتاب پنجم و در صفحه ۱۰ کتاب پایه چهارم نه تنها به ارتباط بلکه به کار و تلاش و برنامه‌ریزی نیز اشاره شده است توجه به این مباحث در صفحات ابتدایی می‌تواند نشانگر اهمیت این موضوعات در جامعه بشری و آموزش آن به کودکان باشد. کشور ایران، کشوری است که اقوام مختلفی همچون: ترک، سیستانی، ترکمن، کرد، لر، بلوچ، فارس و... را در خود جای داده است وجود این اقوام و زندگی آن‌ها در کنار هم نیازمند اتحاد و همبستگی و متحد بودن می‌باشد، کتاب مطالعات اجتماعی در این راستا (در صفحات ۱، ۸ پایه پنجم و پایه ششم در صفحات ۱۲۱، ۱۲۳، ۱۲۲) وحدت و همبستگی را هر چند با اندک توجه به تصویر کشیده است. همه‌ی ما می‌دانیم که یکی از صفات حق تعالی مهربانی می‌باشد که آن را در فطرت و سرشت آدمی نیز دمیده است. کتاب مطالعات اجتماعی در راستای مهربانی و همکاری نیز (در صفحات ۲، ۳ و... پایه چهارم در صفحات ۱۲، ۱۳، ۱۴ پایه پنجم و در صفحات ۹، ۱۰، ۱۴ پایه ششم) با تصویر این مهم بیان نموده است. در دوره ابتدایی اکثر فعالیت‌ها در کلاس به صورت گروهی انجام می‌شود و انجام کار گروهی نیاز به آموزش روش‌های خاص خود دارد. کتاب مطالعات اجتماعی در تصویری از (صفحه ۳ پایه چهارم، صفحه ۱۶ پایه پنجم،

انسان در این سند عبارت‌اند از: مؤمن، حقیقت‌جو، عاقل، عدالت‌خواه جهادگر، جمع‌گرا، وطن‌دوست، ولایت‌مدار، منتظر، آزادمنش، بارآرا، قانون‌مدار، خلاق، پاک‌دامن و... (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ص ۱۵). بر این اساس نظام آموزش و پرورش، تربیت اخلاقی انسان را اولین هدف خود در آموزش قرار داده است از این رو عدم توازن در بیان مؤلفه‌ها نتیجه‌ای طبیعی است. تحلیل محتوای کیفی کتب این نتایج حاصل شده است که در مؤلفه نماد ملی، از نمادهای تصویری چون نقشه و پرچم ایران و از نمادهای نوشتاری چون: زبان و ادب فارسی و قانون اساسی استفاده شده است. در مؤلفه ارزش‌های ملی به ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی و مذهبی توجه بیشتری نسبت به ارزش‌های سیاسی و اقتصادی شده است و ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی مذهبی محوریت آموزش در کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم قرار گرفته‌اند. از این منظر نتایج پژوهش تقریباً با بخشی از نتایج پژوهش مولیمی و دریدن (۲۰۱۹) و اوپنهایمرو بارت (۲۰۱۱) هم‌سو می‌باشد. در مؤلفه میراث فرهنگی توجه به بعد اماکن و بناها از گستردگی ویژه‌ای برخوردار است. نقص کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم در توجه کم به بعد نظم و نثر ادبی است در حالی که ادبیات به علت پیوند تنگاتنگ با فرهنگ و مقوله زبان، نقش برجسته‌ای در تقویت هویت ملی دارد. نتایج این قسمت از پژوهش با بخشی از نتایج پور شکر و همکاران (۱۳۹۸) که نشان دادند بیشترین تعداد فراوانی مربوط به مؤلفه‌های کتاب، ظرف‌ها و مساجد، شخصیت‌ها و دین بوده است همخوانی دارد. هم‌چنین ادبیات غنی ایرانی همواره به‌عنوان یک شناسه در معرفی این سرزمین به ملل دیگر دنیا عمل کرده است، شیوایی و شیرینی این آثار می‌تواند ضمن تلطیف محتوای کتاب درسی موجب تأثیر پایدارتر آموزه‌های علمی شود. از این رو، بی‌توجهی مؤلفین به این مقوله چندان مناسب به نظر نمی‌رسد. در مؤلفه شخصیت‌ها و مشاهیر عمدتاً شخصیت‌های دینی و سیاسی مورد توجه بوده‌اند. به شخصیت‌های معاصر در خرده بعد فلسفی توجه چندانی نشده است و در بعد هنری، اسطوره‌ای و ورزشی اشاره‌ای نشده است. این امر در خودباوری دانش‌آموزان نسبت به توانایی‌های حال حاضر کشورشان در این عرصه‌ها تأثیر نامطلوبی دارد با توجه به اینکه شخصیت‌های اسطوره‌ای نیز در تقویت غرور ملی و جنبه احساس تعلق به هویت ملی نقش زیادی دارند. به‌طور کلی از نقاط قوت محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی می‌توان توجه به ارزش‌های ملی و بهره‌مندی از نمادهای ملی، تأکید بیشتر بر قلمرو فرهنگ و دین، معرفی مهم‌ترین آثار مکتوب چون: دیوان حافظ، مثنوی معنوی و... اشاره کرد و از نقاط ضعف آن می‌توان بی‌توجهی به شخصیت‌های معاصر در حوزه علمی و فلسفی، هنری و نادیده گرفتن مشاهیر در حوزه ورزش و اساطیر را بیان داشت. با توجه به بررسی‌های به‌عمل‌آمده و نتایج حاصل از پژوهش حاضر، برخی پیشنهادها کاربردی جهت کاهش فاصله موجود با وضعیت مطلوب اشاره می‌شود: محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی کاملاً طبق بودجه‌بندی هدف محتوا باشد تا بیشترین انطباق را با اهداف مصوب به‌ویژه در هدف‌هایی چون تحکیم هویت ملی دانش‌آموزان داشته باشد؛ و بهتر است مفاهیم مرتبط با تقویت و تحکیم هویت ملی به‌طور مستقیم در سرفصل دروس دیگر دوره ابتدایی و هم به‌صورت غیرمستقیم ضمن درس‌ها با ذکر مثال و مصادیق گوناگون مطرح گردد. خلق موقعیت‌هایی در تمرین‌ها و فعالیت‌های سایر کتب می‌تواند ضعف موجود را برطرف نماید. این پژوهش روی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی انجام شد و قابلیت تعمیم‌یافته‌ها به سایر کتب دوره ابتدایی وجود ندارد. لذا پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های بعدی محتوای سایر کتب دوره ابتدایی را تحلیل و بررسی نماید. پس با توجه به نتایج که حاکی از آن است، به برخی مؤلفه‌های هویت ملی یا کم‌توجه شده یا اصلاً توجه نشده است، لذا پیشنهاد می‌شود با توجه کردن به این مؤلفه‌های مغفول و لحاظ کردن آن‌ها در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی به پرورش دانش‌آموزان در راستای تحکیم هویت ملی آن‌ها شود؛ و از آنجا که معلمان و سایر برنامه‌ریزان آموزش و پرورش عوامل اصلی و مؤثر بر فرایند آموزش به شمار می‌آیند، پیشنهاد می‌گردد در زمینه ضرورت آشنایی آن‌ها با مؤلفه‌های هویت ملی پژوهش‌های دیگری انجام شود.

منابع

- ابوالحسنی، سید رحیم (۱۳۸۶)؛ «مؤلفه‌های هویت ملی با رویکردی پژوهشی»، فصلنامه سیاست، مجله‌ی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۳۸، شماره ۴، صص ۱-۲۲.
- احمد پور، خسرو؛ سراج زاده، سید حسین (۱۳۹۸)؛ «هویت ملی در ایران مرور سیستماتیک مقاله‌های علمی- پژوهشی (۱۳۹۰-۱۳۹۵)»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۷۸، سال بیستم، شماره ۲، صص ۳-۲۴.
- ارغندی، علیرضا؛ محمدی مهر، غلامرضا (۱۳۹۵)؛ «بازنمایی هویت ملی در کتاب‌های فارسی مقطع دبستان»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۱۷، ش ۱، صص ۳۹-۵۲.
- اسداللهی، فاطمه؛ قاسمی زاد، علیرضا (۱۳۹۵)؛ «تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی ششم بر اساس مؤلفه‌های سند تحول بنیادین (هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی)»، فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، سال سیزدهم، شماره ۵۰، صص ۷۹-۸۸.
- ایشانی، طاهره؛ حاجی حسین، منیره (۱۳۹۶)؛ «نقش کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی در هویت ملی»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۱۸، ش ۲، صص ۱۳۱-۱۱۵.
- ایمان، محمدتقی؛ نو شادی، محمدرضا (۱۳۹۰)؛ «تحلیل محتوای کیفی، دو فصلنامه علمی تخصصی پژوهش»، س ۳، ش ۲، صص ۴۴-۱۵.
- پرنوره، علی؛ هوشنگی، حمید (۱۳۹۸)؛ «بررسی مؤلفه‌های بعد دینی هویت ملی؛ راهبردها و راهکارها»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۷۹، س ۲۰، ش ۳، صص ۱۷-۳۲.
- پورشکری، علیرضا؛ شریفیان، فریدون؛ نصر اصفهانی، محمدرضا (۱۳۹۸)؛ «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه بر اساس مؤلفه میراث فرهنگی، فصلنامه مطالعات ملی، س ۲۱، ش ۱، صص ۲۷-۴۶.
- جدیدی محمدآبادی، اکبر (۱۳۹۴)؛ «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی و علوم اجتماعی پایه ششم از حیث توجه به هویت ملی بر محور استانداردهای مصوب»، فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش در یادگیری آموزشی و آموزشگاهی مجازی، سال سوم، شماره ۱۱، صص ۴۱-۴۸.
- جعفر زاده پور، فروزنده (۱۳۸۹)؛ «کتاب‌های درسی و هویت ملی»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۱۱، ش ۲، صص ۵۴-۳۱.
- حاجیانی، ابراهیم؛ ایروانی، زهرا (۱۳۹۷)؛ «آینده‌پژوهی هویت ملی ایران در افق زمانی ۱۴۰۷»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۷۶، سال نوزدهم، شماره ۴، صص ۳-۲۰.
- خنجرخانی، مسعود (۱۳۹۷)؛ «هویت‌یابی‌های ممکن و مطلوب در عصر ارتباطات بر اساس هرمنوتیک کادامر»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۷۶، سال نوزدهم، شماره ۴، صص ۱۲۱-۱۴۰.
- رهبری، مهدی و همکارانش (۱۳۹۴)؛ «هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۱۶، ش ۱، صص ۶۶-۴۵.
- زاویه، سعید؛ عزیزی، سیده مهدیه (۱۳۹۲)؛ «تساوی کتاب‌های درسی و رابطه آن‌ها با هویت ملی و دینی در کتاب‌های اول و دوم دبستان»، فصلنامه مطالعات ملی، س ۱۴، ش ۴، صص ۱۴۰-۱۲۱.
- زرین کمر، رضا؛ محسنی، مرتضی (۱۳۹۷)؛ «هویت ایرانی درمتان ادبی، تاریخی ایلخانی»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۷۵، س ۱۹، شماره ۳، صص ۳-۲۲.
- سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش (۱۳۹۰)، انتشارات اداره‌ی کل آموزش و پرورش، گیلان: صفحه ۱۵.
- سیف، علی‌اکبر (۱۳۸۶)؛ «روانشناسی پرورشی، روانشناسی یادگیری و آموزش»، تهران: انتشارات آگاه.
- شمشیری، بابک؛ نو شادی، محمود رضا (۱۳۸۶)؛ «بررسی میزان برخورداری کتاب‌های فارسی و تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی از مؤلفه‌های هویت ملی»، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، س ۲، ش ۶، صص ۷۸-۵۱.
- صالحی عمران، ابراهیم؛ شکیبیان، طناز (۱۳۸۶)؛ «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۲۹، س ۸، ش ۱، صص ۶۳-۸۴.

- غفاری مجلیح، محمد؛ خزائی، کامیان؛ ناضری، معصومه (۱۳۹۰)؛ «تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی از نظر برخورداری از مؤلفه‌های هویت ملی»، نشریه مهندسی فرهنگی، س ۶، ش ۵۹ و ۶۰، صص ۷۱-۷۹.
- فیاض، ایراندخت؛ ایمانی، فریبا (۱۳۸۹)؛ «بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه»، فصلنامه روانشناسی تربیتی، سال ۶، ش ۱۷، صص ۶۳-۲۹.
- قاسمی، حاکم (۱۳۸۷)؛ «همبستگی ملی در کتب درسی دوره ابتدایی مورد مطالعه کتب فارسی»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۳۴، س ۹، ش ۲، صص ۱۳۳-۱۶۰.
- قایدگیوی، فرود؛ حقیقتیان، منصور؛ بهیان، شاپور (۱۳۹۸)؛ «تحلیل رابطه هویت ملی و پابندی به فرهنگ شهروندی (مورد مطالعه کلان‌شهر شیراز)»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۷۷، س ۲۰، ش ۱، صص ۷۹-۱۰۴.
- کیانی، مژده؛ ترکان، زینب (۱۳۹۶)؛ «هویت جمعی و احساس امنیت اجتماعی دانشجویان دختر دانشگاه‌های دولتی شهر بابل»، مجله مطالعات زن و خانواده، دوره ۶، ش ۱، صص ۳۷-۴۸.
- لطف‌آبادی، دکتر حسین (۱۳۹۳)؛ «روانشناسی تربیتی»، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی و دانشگاه‌ها (سمت).
- لقمان‌نیا، مهدی؛ خامسان، احمد؛ آیتی، محسن؛ خلیفه، مجتبی (۱۳۹۰)؛ «شناسایی مؤلفه‌های هویت ملی در برنامه‌های درسی بر اساس نظریه داده بنیاد»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، س ۱۰، ش ۴۰، صص ۳۳-۵۶.
- لقمان‌نیا، مهدی و همکارانش (۱۳۹۱)؛ «توافق و عدم توافق در زمینه مؤلفه‌های هویت ملی و تلویحات آن در نظام آموزش و پرورش ایران»، فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، دوره ۲، س ۹، ش ۲۱، صص ۵۶-۲۹.
- لقمان‌نیا، مهدی؛ خامسان، احمد (۱۳۸۹)؛ «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره ۳، ش ۲، صص ۱۷۱-۱۴۷.
- محمودی، سیروس (۱۳۹۸)؛ «بررسی وضعیت مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی پایه دوازدهم»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۷۸، س ۲۰، شماره ۲، ص ۶۱-۷۶.
- منصوری، علی؛ فریدونی، آریتا (۱۳۸۸)؛ «تبلور هویت ملی در کتب درسی محتوای کتاب فارسی دوره‌های ابتدایی»، فصلنامه مطالعات ملی، سال دهم، شماره ۳۶، صص ۴۶-۲۷.
- ماسن، پاول هنری؛ کیکان، جروم؛ هوستون، آلت کامول و کانجر، جان جین دی (۱۳۷۸)؛ «رشد و شخصیت کودک»، ترجمه مهشید یاسایی، تهران: نشر مرکز.
- نجار نهاوندی، مریم؛ قربانعلی زاده، مژده (۱۳۹۳)؛ «تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی (مطالعات موردی مطالعات اجتماعی)»، مجله پژوهش‌های تربیتی، ش ۲۹، صص ۷۹-۱۰۰.
- نو شادی، محمود رضا؛ شمشیری، بابک؛ احمدی، حبیب (۱۳۹۰)؛ «نقش و کارکرد کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان و سوم راهنمایی در شکل‌گیری هویت ملی»، مجله پژوهش‌های برنامه درسی، انجمن مطالعات برنامه درسی ایران، دوره اول، ش ۱، صص ۱۳۹-۱۶۷.
- هاشمی، سید ضیاء؛ قربانعلی نژاد، مژده (۱۳۹۳)؛ «هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۶۰، س ۱۵، شماره ۴، صص ۴۹-۷۱.
- هوشنگی، حمید (۱۳۹۷)؛ «نسبت سنجی هویت جمعی ایرانیان و ارزش‌های اجتماعی؛ بررسی یک پیمایش»، فصلنامه مطالعات ملی؛ ۷۶، س ۱۹، ش ۴، صص ۳۷-۶۶.

- Carr, D. (۲۰۰۳). *Making sense of education*, U.K: Routledge Falmer Pres.
- David ohd, Bar-Tal, Daniel. (۲۰۰۹). A Socio – Psychological Conception of Collective Identity: The Case of National Identity as an Example. *pers soc Psychol Rev* ۱۲:۳۰۴.

Elban, M. (2018). Investigation of the Visuals Associated with the National Identity in Turkish Republic Revolution History and Kemalism Textbooks, *European Journal of Educational Research*, 3(1) p 267-279.

Fitzsimons, S. (2019). Students' (Inter)National Identities within International Schools: A Qualitative Study, *Journal of Research in International Education*, 18(3) p 274-291.

Mulimbi, B; Dryden-P, S. (2019). Experiences of (Dis)Unity: Students' Negotiation of Ethnic and National Identities in Botswana Schools, *Anthropology & Education Quarterly*, 43(1) p 44-63

- Oppenheimer, L. & Barrett, M. (Eds.) (2011). National Identity and Ingroup-Outgroup Attitudes in Children: The Role of Socio-Historical Settings. *Special Issue of the European Journal of Developmental Psychology*, 1(1), 1-24.

- Poole, Ross. (2003). *National Identity and Citizenship, In the: Identities*, by Linda Martin, Alcoff and Eduardo Mendieta (Eds). U. K. Blackwell publishing.

- Phuntsog, N. (1994). "Renewal of Tibetan School Curriculum in Exile", A Tibetan-centric approach, Reports descriptive, from: ERIC ED383617, retrieved 10/11/2019.

Qazi, M. H; Shah, S. (2019). Discursive Construction of Pakistan's National Identity through Curriculum Textbook Discourses in a Pakistani School in Dubai, the United Arab Emirates, *British Educational Research Journal*, 47(1) p 270-297.

- Reiza 'bal, Luixa and Jose Valencia and Martyn Barrett. (2004). National Identifications and Attitudes to National Ingroups and Outgroups amongst Children living in the Basque country, *Infant and child Development*, No. 13, pp 1-20.

- Sherman, A. (2010). *The Intersection of Immigration, Education and National Identity in Contemporary Italian Society*.

- Stoilescu, Dorian. (2014). *A Critical Multicultural Analysis of a Romanian Textbook Taught in Elementary International Language Programs Acta Didactica Napocensia*, 3(1) p 33-47.

- Yuan, Yang; Fang, Lu. (2016). Cultivating College Students' National Culture Identity Based on English Education, *English Language Teaching*, 9(1) p 192-196.

Walton, J; Priest, N; Kowal, E; White, F; Fox, B; Paradies, Y. (2018). Whiteness and National Identity: Teacher Discourses in Australian Primary Schools, *Race, Ethnicity and Education*, 30(1) p 132-147.